

Норми права та інші соціальні норми

- 1. Соціальне регулювання: нормативне і ненормативне. Техніко-юридичні норми.
- 2. Соціальна норма: поняття, ознаки, види.
- 3. Поняття та ознаки норми права.
- 4. Структура норми права.
- 5. Види норм права та способи їх викладу.

- Д/з (самостійно):
- Норми первісного суспільства.
Мононорми (синкретичні норми).

Література:

- Загальна теорія права: підручник / за заг. ред. М.І. Козюбри. – К.: Ваїте, 2015. – 392 с.
- 2. Кельман М.С. Загальна теорія держави і права : підруч. / М.С. Кельман, О.Г. Мурашин, Н.М. Хома. – Львів: Новий Світ, 2007. – 584 с.
- 3. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави: навч. посібник / П.М. Рабінович. – Львів: Край, 2008. – 224 с.
- 4. Скакун О. Ф. Теорія права і держави / О. Ф. Скакун. – К.: Алерта, 2013. – 524 с.
- 5. Теорія держави і права / О. В. Петришин, С. П. Погребняк, В. С. Смородинський та ін.; за ред. О. В. Петришина. – Х.: Право, 2014. – 368 с.

Література:

- Заморська Л. І.. Категорія «структура норми права» як основа його нормативності / Л. І. Заморська // Держава і право. Юридичні і політичні науки. – 2010. – Вип. 50. – С.19-25.
- Коструба А. Норми права і правоприпиняючі юридичні факти в механізмі правового регулювання / А. Коструба // Право України. – 2011. – №3. – С. 202-207.
- Кривицький Ю.В. Спеціалізовані норми права: поняття та структура / Ю. В. Кривицький. – Наше право. – 2010. – №2. – ч.1. – С.9-14.
- Лисюк І.І. Призначення та роль соціальних норм у регулюванні суспільних відносин / І.І. Лисюк // Держава і право. – 2011. – №51. – С. 95-100.
- Мохонько А,В. Право як соціальний регулятор / А.В. Мохонько // Держава і право. – 2011. – №51. – С. 82-89. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://dspace.nbuv.gov.ua:8080/dspace/handle/123456789/32904>.
- Орехов В.Ю. Санкції в праві як елемент правового регулювання та охорони суспільних відносин: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.01 / В.Ю. Орехов. – К.: Київ. нац. ун-т внутр. справ. – К., 2008. – 20 с. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/ard/2008/08ovyosv.zip>.

- **Теми рефератів**

- 1. Регулятивні та охоронні норми права.

- 2. Спеціалізовані (нетипові) норми.

- 3. Норми матеріального і процесуального права.

**1. Соціальне
регулювання:
нормативне і
ненормативне. Техніко-
юридичні норми.**

- **СОЦІАЛЬНЕ РЕГУЛЮВАННЯ** - це єдність і взаємодія засобів нормативного і ненормативного характеру.

- Регулювання може виступати як політичне, правове, моральне, релігійне тощо.
- Чим більшу регулятивну роль виконує та або інша форма суспільної свідомості, тим більша нормативність властива їй.
- Найбільша нормативність характерна для правової, моральної і релігійної форм суспільної свідомості, причому найвищий ступінь її властивий правовій формі, найменша - політичній ідеології, і ще менша - естетичній формі.

Ненормативне регулювання

властиві йому засоби регуляції
поведінки:

- не сформульовані,
- не індивідуалізовані до конкретних вимог, оцінок, засобів контролю,
- немає категоричності вимог, що властиві соціальній нормі.

Мода

- Мистецьке (впливаючи на людину через художні вияви).
- Наукове (прочитавши книгу про вплив певного чинника на здоров'я, людина діє певним чином).
- Символічне (в залежності від сприйняття символу суспільством).
- Директивне (діяти сильніше, швидше).

Нормативне регулювання

- це регулювання суспільних відносин через систему всіх чинних у суспільстві соціальних норм.

- Нормативне регулювання поведінки людей передбачає наявність:
  - Цілі,
  - Системи норм,
  - Умов реалізації,
  - Засобів контролю

Межі соціального регулювання:

- Застосовується нормативне регулювання у певних межах, залишаючи особистості простір для індивідуальної регламентації поведінки.
- Виходячи за свої межі даний спосіб соціального регулювання втрачає ефективність (Закон «Про дружбу»)

■ соціальні норми

- правила поведінки загального характеру, що стосуються різних областей суспільних відносин і мають відповідний зміст: правові, моральні, релігійні тощо.

Норма?

- Ти нормальний?

- Норма=правило

- Норма і соціальна норма - не одне і теж.
- Норма - це правило взагалі, а соціальна норма - це правило, що регулює суспільну поведінку людей.

Якщо поняття норма відноситься до всієї діяльності людей, то соціальні норми - тільки до суспільної поведінки людей.

- Всі види норм можна умовно поділити на дві групи:
- — соціальні;
- — технічні.

Технічні норми

- регулюють діяльність людини, пов'язану з використанням природних ресурсів (норми витрати палива, електроенергії, води та ін.) і знарядь праці.

Соціальні норми

- регулюють відносини людей один з одним.

■ Технічні норми

- перетворюються на техніко-юридичні в двох випадках:

- 1. Коли держава через відповідні уповноважені органи формулює зміст соціально-технічних норм, дотримання яких визнається юридичне обов'язковим.
- *Інструкція з дотримання технічних правил працівниками атомної електростанції.*
- Вона містить соціально-технічні норми, які мають формально-обов'язковий характер для адресата, і охороняється державою. Інструкція до електробритви такого характеру не має.

- 2. Коли держава не формулює зміст соціально-технічних норм, а відсилає до них (інструкції тощо), але встановлює відповідальність за порушення їхнього змісту.
- Вони мають бланкетний або відсильний характер.
- *техніка безпеки, промислова санітарія тощо*

2. Місце норми права в системі соціальних норм:

- **Соціальні норми — правила поведінки загального характеру, що складаються у відносинах між людьми в суспільстві в зв'язку з проявом їх волі (інтересу) і забезпечуються різними засобами соціального впливу.**

- **1. Правила (масштаби, зразки, моделі) поведінки регулятивного характеру — соціально-вольові норми, що історично склалися або цілеспрямовано встановлені. Вони спрямовують поведінку людей відповідно до закладеної в нормі ідеальної моделі суспільних відносин, вносять однаковість у регулювання суспільних відносин і формують безупинно діючий механізм типових масштабів поведінки;**

- **2. Правила поведінки загального характеру, тобто такі, що не мають конкретного адресата. Вони розраховані на те, щоб спрямовувати поведінку людей у рамках відносин даного виду; вступають у дію щораз, коли виникають відповідні суспільні відносини;**

- **3. Правила поведінки наказового характеру — загальнообов'язкові. Вони встановлюють заборони, дають еталони поведінки;**

- **4. Правила поведінки, які забезпечуються певними засобами впливу на поведінку людей (звичкою, внутрішнім переконанням, суспільним впливом, державним примусом).**

- **Види соціальних норм за регулятивними особливостями:**

- — *норми-звичаї* – це неписані правила поведінки людей, соціальних груп, що склалися історично у суспільстві внаслідок багаторазового повторення і використання протягом тривалого часу в аналогічних ситуаціях, які закріпилися у їх свідомості та поведінці;

- — *норми моралі* – це правила поведінки людей, які склалися у суспільстві на підставі їх уявлень про честь, гідність, совість, добро і зло, справедливе й несправедливе та забезпечуються їх внутрішніми переконаннями та засобами громадського впливу;

- — *корпоративні норми* (корпорація — лат. corporatio — співтовариство, об'єднання), тобто правила поведінки, які регулюють відносини усередині різних недержавних організацій (громадських — некомерційних і комерційних) між їх членами.

- — *норми права* – це загальнообов'язкові, формально визначені правила поведінки, встановлені або санкціоновані державою і спрямовані на врегулювання найважливіших суспільних відносин;

Норми моралі і норми права: їх зв'язок і взаємодія

- д/з: скласти таблицю спільного і відмінного у норм права і норм моралі

3. Загальна характеристика та структура норми права.

- **Норма права — це загальнообов'язкове, формально-визначене правило поведінки (зразок, масштаб, еталон), встановлене або санкціоноване державою як регулятор суспільних відносин, яке офіційно закріплює міру свободи, рівності і справедливості відповідно до суспільних, групових та індивідуальних інтересів (волі) населення країни, ґрунтується на суспільній згоді та забезпечується всіма заходами державного впливу, аж до примусу.**

Специфічні ознаки норми права:

- 1. Правило поведінки регулятивного характеру — норма права вводить нове правило, фіксує найтиповіші соціальні процеси і зв'язки; впливає на суспільні відносини, поведінку людей; є модель (зразок, еталон, масштаб) регульованих суспільних відносин.

- 2. Загальнообов'язкове правило поведінки — норма права виходить від держави, повинна сприйматися як керівництво до дії, котре не підлягає обговоренню щодо доцільності.

- 3. Правило поведінки загального характеру — норма права має загальний (без зазначення конкретного адресата — неперсоніфікований) характер, тобто поширюється на усіх, хто стає учасником відносин, регульованих нормою. Як регулятор суспільних відносин, норма має багаторазовість застосування

- 4. Формально-визначене правило поведінки представницько-зобов'язуючого характеру — норма права закріплює права і обов'язки учасників суспільних відносин, а також юридичну відповідальність (санкції), яка застосовується у разі її порушення.

Формальну визначеність норма права отримує після викладення її в законах, інших писаних джерелах права.

- 5. Правило поведінки, прийняте в суворо встановленому порядку, — норма права видається уповноваженими на те суб'єктами в межах їх компетенції з дотриманням певної процедури:

- 6. Правило поведінки, забезпечене всіма заходами державного впливу, аж до примусу, — держава створює реальні умови для добровільного здійснення суб'єктами зразків поведінки, сформульованих у нормі права;

застосовує способи переконання і примусу до бажаної поведінки, зокрема, ефективні санкції у разі невиконання вимог норми права.

- 7. Ґрунтується на суспільній згоді – норма права повинна бути скасована, якщо суспільство висловлює проти цієї норми масовий активний протест.

Структура норми права

- **Структура норми права** — це внутрішня будова норми права, яка виражається у її поділі на складові елементи, пов'язані між собою.

- **Гіпотеза (припущення)**
- **Диспозиція (розпорядження)**
- **Санкція (стягнення)**

Гіпотеза

- — частина норми, яка вказує, за яких обставин норма вступає в дію. Відповідає на запитання: Де? Коли? У якому випадку? При яких умовах?

- Гіпотеза надає рух юридичній нормі. За допомогою гіпотези абстрактний варіант поведінки «прив'язується» до конкретного життєвого випадку, до конкретної людини, часу і місця. Призначення гіпотези — визначити сферу і межі регулятивного дії диспозиції і правової норми.

Диспозиція

- — частина норми, яка визначає саме правило поведінки суб'єкта у разі настання обставин, передбачених у гіпотезі цієї норми.

- Диспозиція — серцевина юридичної норми, яка вказує дозволену поведінку суб'єкта, обов'язкову (необхідну) або заборонену (неприпустиму).

Диспозиція — основний елемент норми права, у якому формується модель самого правила поведінки, тобто міститься розпорядження про те, як слід діяти в ситуації, в умовах, передбачених у гіпотезі даної норми.

Санкція

- — частина норми, яка передбачає юридичні наслідки для субєкта за виконання чи невиконання правила поведінки, передбаченого диспозицією цієї норми.

- Санкція — частина правової норми, яка забезпечує здійснення її диспозиції. У санкції виражається несхвальне ставлення суспільства, держави, особистості до порушників правової норми (охоронна санкція). У санкції може виражатися схвальне ставлення у вигляді заохочення — премії, підвищення в посаді до осіб, що виконують диспозицію (корисні варіанти поведінки) на рівні, що перевищує загальні вимоги (заохочувальна санкція). Ми говоримо, зазвичай, про санкції охоронного характеру.

ЯКЩО —

ТО —

а інакше

Регулятивні норми:

- Гіпотеза+диспозиція
(Умова + правило поведінки)

Охоронні норми:

- Гіпотеза/або диспозиція/ + Санкція
(Умова застосування /або порушене
правило поведінки/ + захід впливу)

- Класифікація структурних елементів
норми права за ступенем
визначеності та складом

За ступенем визначеності змісту гіпотези, диспозиції, санкції можуть бути:

- **абсолютно-визначені,**
- **відносно-визначені,**
- **альтернативні.**

- **В абсолютно-визначеній гіпотезі** вичерпно визначаються обставини, з наявністю або відсутністю яких пов'язується чинність юридичної норми. Наприклад, кримінально-процесуальне законодавство встановлює вичерпний перелік обставин (умов), за яких вирок суду повинний бути безумовно скасований: якщо вирок винесено незаконним складом суду, або порушена таємниця наради судів, або вирок не підписаний будь-ким із суддів та ін. Тут — абсолютно-визначена гіпотеза.

- **Відносно-визначена гіпотеза** не містить достатньо повних даних про обставини дії норми, обмежує умови застосування норми певним колом формальних вимог.

- **Альтернативна гіпотеза** ставить дію юридичної норми в залежність від одного або кількох фактичних обставин (умов).
Наприклад, норма, що регламентує припинення шлюбу, встановлює, що шлюб припиняється через смерть одного з подружжя, оголошення його або її померлим (померлою) у встановленому порядку, а за життя подружжя — розлученням за заявою одного з них або обох. Достатньо однієї з фактичних обставин, щоб наступили передбачені нормою правові наслідки — припинення шлюбу.

- **Абсолютно-визначена санкція** — санкція, у якій точно зазначені вид і міра юридичної відповідальності за порушення норми права. Санкції норм про майнову відповідальність у переважній більшості є абсолютно визначеними. Абсолютно визначеними можуть бути санкції та інших норм, наприклад, адміністративних — штраф у 20-кратному розмірі за безквитковий проїзд у трамваї.

- **Відносно-визначена санкція** — санкція, у котрої межі юридичної відповідальності за порушення норми права зазначені від мінімальної до максимальної або лише до максимальної. Пра-возастосовним органам надається можливість вирішувати справу, зважаючи на конкретні обставини. Відносно-визначений характер має більшість санкцій кримінального права, які встановлюють нижчі та вищі межі покарання (наприклад, позбавлення волі від 1 до 5 років).

- **Альтернативна санкція** — санкція, у якій названі або перелічені через з'єднально-роз'єднувальний сполучник «чи» («або») кілька видів юридичної відповідальності, із яких правозастосовник обирає лише один — найдоцільніший для випадку, що вирішується. Наприклад, пошкодження полезахисних та інших насаджень караються виправними роботами на строк до одного року або штрафом, або покладенням обов'язку відшкодувати заподіяну шкоду.

- **За характером наслідків для правопорушника розрізняють санкції:**

- • **штрафні (або каральні)** — передбачають позбавлення волі, штраф, догану, стягнення матеріального збитку та ін.

Основна задача каральних санкцій — загальна і приватна превенція (запобігання) правопорушення, виправлення і перевиховання правопорушників.

- Штрафні санкції характерні для заборонних норм;

- ● **відновлювальні (компенсаційні)**
  - передбачають усунення завданої людині шкоди і відновлення її прав: відновлення на старому місці роботи незаконно звільненого; стягнення аліментів та ін. їх основне завдання — відновлення порушеного права.
- Відновлювальні санкції характерні для дозвільних норм.

- **За складом гіпотези, диспозиції санкції можуть бути: прості і складні.**

- **Проста гіпотеза** — гіпотеза, що ставить дію юридичної норми у залежність від якоїсь однієї умови, однієї фактичної обставини.
- **Складна гіпотеза** — гіпотеза, що ставить дію юридичної норми у залежність від певної сукупності умов, сукупності фактів (тобто передбачає фактичний юридичний склад).

- **Проста диспозиція** — диспозиція, що передбачає один конкретний правовий наслідок, який настає за наявності певних фактичних обставин.
- **Складна диспозиція** — диспозиція, що передбачає кілька правових наслідків, які одночасно настають за наявності певних фактичних обставин.

- **Проста санкція** — санкція, що визначає один захід державного стягнення до порушника правил, передбачених диспозицією.
- **Складна санкція** — санкція, що визначає одночасно два (і більше) заходи державного стягнення з порушника правил, передбачених диспозицією.

- **Норма-розпорядження**
- (норма-припис)
- це цілісне, логічно і граматично вивершене імперативне судження загального характеру, формально закріплене в тексті нормативно-правового акта.

- Норма-розпорядження, як правило, відповідає структурній первинній частині тексту нормативного акта (статті, пункту, абзацу статті тощо). Можлива і наявність кількох нормативних розпоряджень в окремих частинах або абзацах. Розривання норми-розпорядження на частини між статтями, пунктами статті тощо виключається. Спеціалізовані норми, як правило, є нормами-розпорядженнями.

4. Види норм права та способи їх викладу.

- **за предметом правового регулювання (або за галузями права):** норми конституційного, адміністративного, кримінального, цивільного, трудового, екологічного права та ін.

**Норми права за методом правового
регулювання
(або за формою закріплення
бажаної поведінки суб'єктів права)**

імперативні

диспозитивні

- **Імперативні** — норми, що виражають у категоричних розпорядженнях держави чітко позначені дії і не допускають ніяких відхилень від вичерпного переліку прав і обов'язків суб'єктів. Інакше: імперативні норми прямо наказують правила поведінки.

- **Диспозитивні** — норми, у яких держава наказує варіант поведінки, але які дозволяють сторонам регульованих відносин самим визначати права й обов'язки в окремих випадках, їх називають «заповнювальними», оскільки вони заповнюють відсутність угоди і діють лише тоді, коли сторони регульованих відносин не встановили для себе іншого правила, не домовилися з даному питання (розпізнаються через формулювання: «за відсутності іншої угоди», «якщо інше не встановлено в договорі» та ін.). Інакше: диспозитивні норми надають свободу вибору поведінки.

Норми права за характером впливу на особу

- **Заохочувальні** — норми, що встановлюють заходи заохочення за варіант поведінки суб'єктів, який схвалюється державою і суспільством і полягає в сумлінній і продуктивній праці (наприклад, правила щодо виплати премій).
- **Рекомендаційні** — норми, що встановлюють варіанти бажаної з погляду держави поведінки суб'єктів.

Норми права по субординації в правовому регулюванні

- **Норма матеріального права** — норма, що є первинним регулятором суспільних відносин: містить правило (права, обов'язки, заборони), на підставі якого можливо вирішення справи по суті. Наприклад, не можна вчиняти вбивство.

- **Норма процесуального права** — норма, що встановлює оптимальний порядок застосування норм матеріального права: містить правило, на підставі якого можливо вирішення справи по суті. Наприклад, порядок розслідування злочину, порядок виклику свідків до суду тощо.

Норми права за суб'єктами правотворчості:

**норми
органів
представн
ицької
влади**

норми
глави
держави

норми
органів
виконавчої
влади

норми громадських
об'єднань,
комерційних
організацій,
трудових колективів
підприємств

За дією в просторі:

- Загальні
- місцеві

Норми права за дією у часі:

- Постійні**
- тимчасові**

Норми права за дією за колом осіб:

- Загальні**
- Спеціальні**
- Виняткові**

Норми права за функціональною спрямованістю (за функціями права):

- **Регулятивні**
- **Охоронні**

Спеціалізовані норми - нетипові
правові розпорядження

Розрізняють такі спеціалізовані норми:

- **Норми-засади**
- **Норми-принципи**
- **Норми-цілі**
- **Декларативні норми**
- **Норми-дефініції**

- **Колізійні норми**

Д/з: Що таке колізійні норми?

- Норми вирішення правових колізій – різного правового регулювання одного і того ж питання.

- Яка норма має застосовуватися, коли
- 1) питання регулює Конституція і закон, закон і підзаконний акт, закон і міжнародний договір?

Lex superior derogat legi inferior

- 2) один закон прийнято раніше, а другий пізніше?

Lex posterior derogat legi priori

- 3) одна норма є загальною (lex generalis), а друга спеціальною (lex specialis)

Lex specialis derogat legi generali

За повнотою викладу норм права

розрізняють форми (способи):

- повну (пряму),
- відсильну,
- бланкетну.

- Повна

- У статті містяться всі необхідні елементи норми права без посилань до інших статей. Наприклад, у ст. 99 Житлового кодексу України зазначено: у разі припинення дії договору наймання житлового приміщення (одночасно припиняється дія договору піднаймання), піднаймач і члени його сім'ї (а також тимчасові мешканці) зобов'язані негайно звільнити приміщення, що займають. У разі відмови вони підлягають виселенню в судовому порядку, а з будинків, що загрожують обвалом, — в адміністративному порядку.

- Відсильна
- У статті містяться не всі елементи норми права, але є посилання до інших статей цього акта, якщо є недостатні відомості. Наприклад, ч.1 ст. 100 Кримінального процесуального кодексу України говорить:
  - «Речовий доказ, який був наданий стороні кримінального провадження або нею вилучений, повинен бути якнайшвидше повернутий володільцю, крім випадків, передбачених статтями 160-166, 170-174 цього Кодексу».

- Бланкетна
- У статті міститься посилання не на якесь конкретне нормативне розпорядження даного закону, а на інший нормативний акт. Такого роду стаття є «бланком», що заповнюється іншим законом, джерелом права.
- Наприклад, у ст. 2 Закону України «Про заставу» зазначається: відносини застави, не передбачені цим законом, регулюються іншими актами законодавства України».
- Якими актами? Про це в ст. 2 конкретно не сказано, і у загальний «бланкетний» спосіб передбачена можливість регулювання заставних відносин іншими актами законодавства України.

Ч.1 ст. 271 Кримінального кодексу України

Порушення вимог законодавчих та інших нормативно-правових актів про охорону праці службовою особою підприємства, установи, організації або громадянином — суб'єктом підприємницької діяльності, якщо це порушення заподіяло шкоду здоров'ю потерпілого...

- **Форми (способи) викладу норм права в статтях нормативно-правових актів за рівнем узагальнення:**
  - **казуїстична**
  - **абстрактна**

- — **казуїстична** — зміст норми розкривається індивідуалізованими поняттями, через певні факти, випадки, ознаки та ін.;

«До крамниці заборонено заходити з котами, собаками і крокодилами»

- — **абстрактна** — зміст норми розкривається через загальні, абстрактні, не індивідуалізовані поняття.
- «До крамниці заборонено заходити з тваринами»

- Дякую за увагу!